

mozzanat különösen erőteljes. Főként Moloch és Babel című kötetének verseit ihlette a megindult idő. Közben azonban folyvást azt tudatosítja, és mindig újra mondja expressis verbis, hogy a világ az emberrel kezdődik és végződik. Ebben van Emil Boleslav Lukáč humanista költészetének nagysága, és ez mutatja egyben korlátait is pályájának e kiemelkedő korszakában.

1945-öt követően a háború utáni irodalmi életbe nem kapcsolódott bele. 1965-ben jelenik meg válogatás költészetéből *A szülőföld muzsikája* címen, melybe fölvetve addig nem közölt verseit is. Ez utóbbiak közül érdemes külön fölfigyelni a Szégyen-oszlop című „költői önéletrajza”, melyen a költő több mint másfél évtizedig dolgozott. E művében visszatér gyermek- és kislíri éveinek idejébe, az ifjúkorba; világ-szemléletének szellemében tárja föl a társadalmi ellentéteket, a költemény lírai hő-sében ezek az ellentmondások a kitagadottság érzéseit ébresztik föl. A kor realitásai és tényei csak háttérül szolgálnak a nagyszabású költői vállalkozáshoz. Meghatározó jegye a költeménynek a rapszodikus gondolatiság. Nem lett belőle századunk lírai legendája, ahogy Emil Boleslav Lukáč gondolta a nagy francia romantikus költő, Victor Hugo mintáját követve, akinek verseit szintén fordította egyébként. Az *Oda az utolsóhoz és elsőhöz* (1967) című kötete azt a nem lankadó igyekezetét tanúsítja, hogy továbbra is vállalni kívánja a két világháború közötti humanista küldetését. Megkísérel kapcsolatot találni az új társadalmi valósággal és a szülőföld megváltozott arcával. *Párizsi románcok* (1969) című kötetét visszaemlékezések és útirajzok könyvének is nevezhetjük. A *Szív a Kaukázus alatt* (1978) című utolsó kötetében már megjelent a számvetés és a mérlegkészítés hangja, amit felesége elvesztése és az életút szaporodó veszteségei inspiráltak.

Emil Boleslav Lukáč költői életművét három fő jellegzetes téma jellemzi: a szerelem, a szülőföld, a háború és embertelenség. Költészetét sok világirodalmi ösz-tönzés érte. Azt kell mondanunk, termékenyítően. De emellett Emil Boleslav Lukáč az újkori történelem krónikása is, aki az eseményeket humanizmusának szemüvegén keresztül nézi; társadalombíráló versek szerzője továbbá, aki kereste a kapcsolatot a világgal; hívő, aki vitázott is a vallással; vándor, aki magához ölelte a hodrus-bányai rögöt, a Duna-tájat és az egész művelt világot.

KISS GY. CSABA fordítása

LENGYELORSZÁG

Egy történelmi évfordulóról

A felkelések, függetlenségi háborúk, forradalmak kudarcának az az egyik nagy jelentősége, hogy fájdalmas örvényeket kavarnak a közösség, a nemzet tudatában, vagy — rosszabbik esetben — ezek az örvények teremtenek meg-megújulóan tudatot. A lengyel történelem utóbbi két évszázadát sűrűn tarkítják a vitakrátereket rob-bantó események. A legelsőik között, akik céltábla elé kerültek, Kościuszko is ott található. Nem volt-e részéről szűk látókörű politikai felelőtlenség felkelést kirob-bantani 1794-ben, az ország kétszeri felosztása után? Hiszen ezzel odat adott a három szomszédos országrablónak, hogy a maradék hazát véglegesen feladarolják. És a napóleoni háborúk idején a lengyelek számára vajon a francia elkötelezettség volt a leghasznosabb? E két fontos kérdésre mindazonáltal megnyugtatóbb választ lehet adni, mint az írásunkhoz kapcsolódó harmadikra: volt-e értelme 1830. novem-ber 29-én — 150 évvel ezelőtt — felkelést kirobantani Varsóban? (1970 után rene-zánsza volt az ezzel kapcsolatos vitának, Marian Brandystól Andrzej Kijowskiig

számos elmélkedő esszé jelent meg a kérdésről.) Hiszén, a Napóleon pártfogásával 1807-ben létrehozott Varsói Hercegségnek a Bécsi Kongresszus által nyolc évvel később Sándor cárnak odaitélt részén nemcsak a gazdasági élet virágzott és a pénzügyi helyzet volt stabil, hanem a nemzet kulturális intézményei is viszonylag szabadon fejlődhettek, működhettek, sőt a politikai szervek is demonstrálhatták létüket. A szejm, még ha tevékenységét növekvő rosszállással is nézte I. Miklós, összeült, tárgyalt, ebben-abbán döntött, sőt még ellenzékkel is rendelkezett. A kongresszusi Lengyel Királyságnak alkotmánya volt és önálló hadserege, amely nemzeti színeit és némi módosítással a címerét is megőrizhette. Mit akarhattak hát Európa 1815-ben létrehozott szent és sérthetetlen rendjében a felkelt lengyelek? Ehhez hasonló kérdéseket Európa zsandára is megfogalmazott 1831 tavaszán, a lengyel hadsereg visszahangos győzelmeinek idején. I. Miklós, aki koránt sem volt olyan ostoba, mint amilyennek történelmi publicisztikánk 1849 fényében-árnyékában megrajzolta, azt hirdette sértődött göggel, hogy a lengyelek a perszonálunióval egy egész birodalmat nyertek, a felkeléssel pedig egy egész birodalmat veszíthetnek. A birodalom felvevő piacaira gondolt, s ezáltal a koronája alá tartozó Lengyel Királyság gazdasági fejlődésének „korlátlan” lehetőségére.

I. Miklóst talán őszinte elégedettséggel töltötte el a lengyel földön végbement gazdasági fejlődés. A lengyelek viszonylagos különállása, s a különállást garantáló alkotmány azonban határozottan zavarta. Erjesztő példaként lebeghetett birodalmának népei előtt. Ezért várta az alkalmat, hogy megszüntethesse. Számára — paradox módon — a Lengyel Királyság garanciáját nem a Bécsi Kongresszus pecsétje jelentette, hanem testvérbátyjának, Konsztantyin nagyhercegnek a személye, aki 1825-ben éppen az ő javára mondott le a trónról, beérve továbbra is varsói posztjával. A lengyel hazafiak, az ifjú összeesküvők szemében viszont Konsztantyin a cári zarnokságot testesítette meg. Az összeesküvők a felkelés nyitányaként ezért rohanták meg a Belvedere palotát, s keresték életre-halálra a gyűlölt nagyherceget. Az összeesküvők, akiknek körében írókat, költőket, történészeket is találunk, és a nyomukban fegyvert ragadó hadapródok nem rendelkeztek határozott programmal. Legfontosabb célként azt tartották; létre kell hozni a független lengyel államot, azt a keretet, amelyek között majd a haladó társadalmi eszmék is megvalósíthatók lesznek. Mert, úgy tetszett, hiába voltak az iskolák lengyelek, ha egyetlen nyílt utalás is elég volt a függetlenség és alkotmányosság jelképes dátumára — (május 3-ra) — ahhoz, hogy a vilnai egyetemről börtönbe és száműzetésbe kísérjék a (volt) diákokat, történetesen Mickiewiczet, Tomasz Zant és társait. Mert hiába a remekül kiképzett lengyel hadsereg, ha I. Miklós éppen a franciaországi „rendcsinálásban” szánt neki fényes szerepet. (Ez kísértetiesen emlékeztetett volna arra a szerepre, amit egyszer már Spanyolországban és részben Itáliában eljátszottak Napóleon zászlai alatt.) És a szejm? Az ellenzéki kaliszi követeknek köszönhető csupán, hogy nem volt oly engedelmes játékszere a cárnak, mint „illetett volna”. A címer híven jelképezte a helyzetet: kicsi lengyel sas a kétfejű cári sas mellén.

A lengyel állam politikai és nemzetközi státusza, az önállóság látszatát sugalló intézmények, a Lengyel Királyság katonai ereje és az 1830 második felét jellemző kedvező külpolitikai helyzet — (többek között a megromlott orosz—osztrák viszony) — összhatásából következik, hogy a XIX. század egyetlen lengyel megmozdulásának se volt akkora győzelmi esélye, mint a 150 éve, november 29-én kirobbant felkelésnek. Az esély komolyságát jellemzi; nyolc hónapra volt szükség ahhoz, hogy módszeresen, tervszerűen, áruháttal határos módon eltékozzanak...

... Mint rémálomból riadt fel november 30-án a királyság kormányszerve, amely rövidesen ideiglenes kormányvá alakult. Az ifjak győzelemre vitték a „revolúciót”, de vezetését az öregekre bízták — a mondat fájdalmas vádként visszhangzik majd évtizedeken át. Az államot másfél évtizede igazgató férfiak mindent megtettek, hogy a felkelés ne nőjön forradalomvá, sőt arra törekedtek, hogy intézkedéseikkel visszahozzák helyére a cár ledöntött trónját, remélve, hogy Miklós méltányolni fogja igyekezetüket, s megbocsátja nekik a novemberi éjszakát. Törekvésükben megbiz-

ható, határozott kezű szövetségesre letek Chlopicki tábornok személyében, aki, mivel a nagyherceg egy időre félreállította, rendkívüli népszerűségnek örvendett még a radikálisok körében is. Őt ruházták fel diktatori hatalommal. Arisztokrata megbízói nem csalódtak megbízottjukban, akinek első ténykedése az volt, hogy fölvegye a kapcsolatot a cárral. A lengyel tábornok és a kormány, élén a nagy tekintélyű Adam Czartoryski herceggel, azonban nem lehetett úgy hűséges a cárhoz, hogy a néppel szembeforduljon, mert lelepleződött volna, s kénytelen lett volna követni Konsztantynt. A történelem színpada labilis politikai színpaddá vált a talpuk alatt, mert a cár iránti lojalitásukkal, mint leghasznosabbnak vélt fegyverrel élére álltak a felkelésnek. Így aztán egyszerre veszítették el a nemzetet és a cár „atyai jóindulatát”. A nemzeti felkelés leverésével ők is földönfutókká lettek. A novemberi felkeléssel, úgy tetszhet, I. Miklós nyerte a legtöbbet: fölszámolhatta a Lengyel Királyságot, annak politikai és kulturális intézményeivel együtt. Ha a kongresszusi állam a birodalom beolvastóterméhez volt előszoba, november 29. érdeme felbecsülhetetlen. Emléke, tanulása tudattá, a lengyel gondolkodás hajtómotorjává lett. Az országrabló könyörtelen zsarnoksága naponta emlékeztette a lengyeleket nemzetiségükre és a helyzetükből fakadó feladataikra.

A felkelésnek a harctéren kellett eldőlnie. Az ország 30 ezer fős modernül felszerelt és elsőrangúan felkészített hadseregét kiképzett tartalékaiból 150 ezer főre tölthette föl. Ha erélyes, a nemzet valós érdekeit szem előtt tartó főparancsnok és kormány áll az élén, gyors manőverrel szétverhette volna Konsztantyin menekülő ezredeit, s maga mellé állíthatta volna a szomszédos tartományok litván gárdáját, amelynek tisztikara jórészt ukrain, fehéroroszországi és litvániai lengyel nemesekből állott. A tavasszal kirobbant litvániai és volhiniai felkelések — szervezetten — szintén jelentős támogató erőt képezhettek volna. Miklós cár nem csupán taktikából húzatta meg 1812 zászharangjait, s lobbantatta föl a Napóleon ellen csodákat termő hazafias érzéseket. Puskinnak is őszinte hazaszeretete diktálta a lengyel eseményekkel kapcsolatos, ám azokat elítélő verseit.

A lengyel hadsereg harctéri sikerei és kudarcai sokban a lengyel főtiszti kar „hozzáállásán” múltak. Tagjai a republikánus légiók, a napóleoni háborúk hajdani híres hősei voltak, akik végigharcolták Európát — Lengyelországot. Ezért élvezték az egész nemzet bizalmát. A novemberi éjt követő mámoros napokban, hetekben még a radikálisok is megfeledkeztek arról, hogy mind a főtisztek, mind a „főhivatalnokok” rangjukat, jövedelmüket, birtokukat immáron másfél évtizede a cárnak köszönhették. Hazafiságuk és az uralkodó iránti hűségük kibogozhatatlanul egybefonódott. Egyébként az emlékezetes novemberi este is véresen ezt bizonyította. Pár óra alatt hat lengyel tábornokkal végeztek forradalmi szigorral a katonák, mert uralkodójuknak tett esküjüket többre becsülték a nemzetnél. (A későbbi hónapok során még három generálist öltek meg árulás vagy árulás gyanúja miatt bajtársai és polgártársai. A harcmezőn négy halt hősi halált.)

Pedig a lengyel—orosz háború — ahogy az egykori eseményeket a kortársak nevezték — kirobbanása után még a felkelés megalkuvó polgári és katonai vezetésének is arra kellett volna törekednie — ezt kívánta az elemi logika —, hogy Miklós hadseregét megverjék. Egyszerűen azért, hogy az uralkodó tárgyalni és kiegyezni kényszerüljön velük. A lengyel vezérek, mind Chlopicki, mind Skrzynecki, úgy tetszik, a vereségnél is jobban félték a győzelemtől. Hűségük mellett arra gondolhattak, hogy a győzhetetlennek hitt Napóleon ármádiája is főnnaadt az orosz szuronyokon? A tavaszi lengyel offenzíva — félerővel — kivívott eredményeit Skrzynecki oly átgondolt tervszerűséggel tette semmivé, mintha Miklós cár jól fizetett ágense lett volna. Alattvalói alázata árulással felért, amikor túlerőben levő csapataival nem támadta meg és nem verte szét a cár fivérének, Mihály nagyhercegnek elcsigázott, kiéhezett gárdáját. A cári csapatok főparancsnoka, Diebitsch tábornok nem volt ilyen aggályos, Osztrolenkánál meglepte és súlyosan megverte Skrzynecki visszafelé vonulató hadait. Hogy a vereség nem lett döntő, az egy Bem nevű tüzértisztnak köszönhető, aki nyargalós ütegével jó ideig föltartóztatta a Narew hídján átzúduló

ellenséget. Tízezer lengyel katona fizetett életével, vérével vagy szabadságával főparancsnoka lovagias ostobaságáért. És Skrzyneckit hősnak kijáró tisztelettel fogadta Európa, s bajtársai is hőszékként emlegették, mert a tragikus órában a halált kereste az osztrakenkai csatamezőn. Persze a lengyel hadsereg élére a nálánál is korlátozottabb és intrikusabb Krukowiecki került, aki kétnapos harc után föladta Varsót Paskievicsnek. A még le nem győzött hadtestek ajkukon a lengyel légió dalával vonultak Poroszország és Ausztria felé az emigrációba... (Más részükre a kaukázusi front várt, ahol levezelkelhették felségsértő bűneiket.)

A lengyeleket, akiket két évtizeddel korábban Napóleon mamelukjainak titulálták Anglia- és Németország-szerte, kitörő lelkesedéssel köszöntötték Európában. Létük most tudatosított igazán Európa nemzeteiben. Franciaország befogadta és anyagilag támogatta őket. Politikai ügygé, országgyűlési tárgyáá azonban csak Magyarországon vált Polónia sorsa — híven a múlt hagyományaihoz és ahhoz a szerephez, amelyet a reformnemzedék magára vállalt.

KOVÁCS ISTVÁN

ANDRZEJ KIJOWSKI

Egy novemberi estén

„Minden összeesküvésben — márpedig a léte visszaszerzéséért küzdő nemzet vagy az állandó konspiráció, vagy az állandó inszurrekció állapotában él — van valami meghatározhatatlan, tehát lelkesedés és költészet kell hozzá... Ilyen állapotban volt Lengyelország” — írta Maurycy Mochnacki *A lengyel nemzeti felkelés története* című könyvében; a novemberi felkelés leverésétől haláláig a fiatal írónak két kötetet sikerült megírnia munkájából. A fentebb idézett mondatok az első kötetből származnak; Mochnacki ebben vázolta fel a felkelést megelőző állapotokat a kongresszusi Lengyel Királyságban, a közvetlenül Oroszországhoz csatolt területeken és magában Oroszországban. Írt a politika, a közigazgatás, a hadsereg, a művelődés állapotáról, majd végül a szellemiekről, vagyis a kultúráról és a művészetekről is. Kereste a forradalom okait; ő ugyanis, akárcsak összes kortársa, forradalomnak nevezte az 1830 novemberének éjjelén egy maroknyi hadapród által kirobbantott felkelést. Rámutatott okaira és bebizonyította, hogy ki kellett törnie. A forradalmat megelőző évek irodalmi változásait is azon okok közé sorolja Mochnacki, melyek miatt a forradalom elkerülhetetlen, szükséges és logikus volt: „Úgy tetszett, hogy minden, ami a képzeletre hat, az idegen ellenségektől elnyomott hazát idézi; minden, ami költői, az akkor hazafias volt. Így aztán Lengyelországban az irodalom is — akárcsak az emberek — konspirálni kezdett. Ezzel magyarázható, hogy miért éppen ekkor — és nem korábban vagy később — jelenik meg irodalmunkban egy olyan ember, mint Adam Mickiewicz, ki költészetében éppolyan nagy politikus volt (bár erről talán maga sem tudott), amilyen nagy költő volt Lelewel a maga politikájában, vagyis a történelemben és a történelembírálatban.”

Maurycy Mochnacki 1832-ben vetette papírra e szavakat. Adam Mickiewicz még nem érkezett meg Párizsba. Útközben Porosz-Lengyelországból a francia főváros felé, megállt Drezdában, ott írta az „Ösök” harmadik részét. Amikor Mochnacki a fentebb idézett szavakat írta, huszonnyolc éves volt, a költő pedig — kinek feltűnésében a kritikus egy új korszak kezdetét látta — harmincnégy. Ezt már megírta a